

Dette værk er downloadet fra Slægtsforskernes Bibliotek

Slægtsforskernes Bibliotek drives af foreningen Danske Slægtsforskere. Det er et privat special-bibliotek med værker, der er en del af vores fælles kulturarv omfattende slægts-, lokal- og personalhistorie.

Støt Slægtsforskernes Bibliotek – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://www.dsshop.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug. Videre publicering og distribution uden for husstanden er ulovlig.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://bibliotek.dis-danmark.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KIRKEHISTORISKE SAMLINGER,

FEMTE RÆKKE,

UDGIVNE AF

SELSKABET FOR DANMARKS KIRKEHISTORIE

VED

HOLGER FR. RØRDAM,

DR. PHIL. OG THEOL., SOGNEPRÆST.

FEMTE BIND.

KJØBENHAVN.

I KOMMISSION HOS BOGHANDLER G. E. C. GAD.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

1909—11.

Aarhus Kirker endnu en Gang.

Af P. Severinsen.

Litteratur: *A. D. Jørgensen*: Bispekirkerne i Århus. Tillæg XIV i Den nord. kirk. grundl. — *Chr. Kjer*: Aarhus Kirker og Klostre i den katolske Tid. Kirkehist. Saml. 3. V. 673. — *J. Hoffmeyer*: Blade af Aarhus Bys Historie I. 56. — *Trap*: Danmark, 3. Udg. ved Weittemeyer, V. 9. 38. — *L. Fenger*: St. Nicolaus, Hellig Niels og St. Klemens eller om Aarhus' Domkirkes Kor. Kirkehist. Saml. 5. II. 645 — *Hans Olrik*: Danske helgeners levned, 291. — *Vilh. Lorenzen*: Vor Frue Kirke og Hospitalet i Aarhus. 1906.

I ingen anden af vore Stiftstæder er de gamle Kirkeforhold saa lidt klare som i Aarhus. Hvis man vil sammenligne Resultaterne i de ovenanførte Afhandlinger, vil man finde en rig Afveksling af forskellige Kombinationer, hvoraf et Par endda er af ret ny Dato. Ved at tumle lidt med Stoffet er jeg dog kommet til den Opfattelse, at det er muligt at klare Hovedlinjerne i Billedet.

Først bør anføres de forfejlede Kombinationers Hovedkilder.

Den ene er Huitfeldt, som i sin Bispekrønike fortæller, at 1102 sad Biskop Ulkild: »Da vaar bygt en Trækirke ved Stranden paa Bjerget, Tjenesten holdtes udi«. Senere siger han, det var i den, Prins Niels blev begravet. Af dette har Pontoppidan atter gjort Opførelsen af den første Kirke, og han gør den til eet med St. Olufs Kirke¹). Det hele maa indskrænkes til, at Huitfeldt har

¹) Annaler I. 340.

kendt en Notits om en Trækirkes Bygning paa Strandbakken.

Den anden Kilde er en Notits i de Bartholinske Annaler: 1087, St. Nicolaus Arusiae elevatur¹). Hvis hermed skulde være ment en Kirkebygning (Hoffmeyer), maatte der have staaet: Ecclesia St. Nicolai. Her maa være Tale om Helgenlevningers Anbringelse. Kjer tænker sig, at der skal læses 1287 og tænkes paa Begivenheden, da Kannikerne tog Prins Nielses Ben op af Graven og gemte dem i en Blykiste i Bibliotheket for ikke at risikere, at Kongemorderne paa Hjelm røvede dem²). Men Borgen paa Hjelm byggedes først 1290, saa man kommer i ny Forlegenhed ved denne Rettelse. A. D. Jørgensen tænker paa de Levninger af den hell. Nicolaus fra Myra, som Erik Ejegod hentede i Bari 1098, og som siges at være bragt til Slangerup, men ogsaa kunde være fordelt til flere Steder³). Men det bestemt lydende Aarstal bliver rigtignok slemt »omtrentligt« paa den Maade. Bartholin maa jo have skrevet af efter noget, og dette noget maa have handlet om Aarhus, nærmere sagt: om en Helgenlevning i Aarhus. Nu har man utvivlsomt i Aarhus haft noget af den hellige Nicolaus fra Myra. Men da bliver man mistænksum paa Grund af selve Aarstallet. Thi netop 9. Maj 1087 blev denne Helgens Levninger højtideligt overførte til en ny Kirke, — men i Bari i Syditalien. Har Bartholin haft noget gammelt noget om Nicolaus's Dyrkelse i Aarhus, saa har naturligvis denne Begivenhed været nævnt deri. Det er meget fristende paa denne Maade helt at aflive denne Efterretning som gældende Aarhus⁴). Men unægtelig er denne kritiske Antagelse kun en Formodning. Falder den, maa Meningens være, at der i nævnte Aar kom en saadan Levning til Aarhus, og da er der ingen Tvivl om, at det

¹) Script. Rer. Dan. I. 339. ²) Kjer 678. Olrik 313.

³) A. D. Jørgensen 811 og Tillæg XIV.

⁴) Saaledes ogsaa V. Lorenzen, 11.

har været til St. Nikolaj Kirke, som derved har faaet sit nye Navn.

Ingen af disse Notitser kan gælde den første Kirkes Opførelse i Aarhus. Allerede 948 blev Aarhus Bispestad, og den havde da alt i en Aarrække haft en Hellig Trefoldigheds Kirke, bygget før Gorm den Gamles Tid af den i England kristnede Kong Frode¹).

Det næste Øjeblik, da Stillingen kan overses, er den 14. November 1203. Da skænkede Biskop Peder Vognsen til St. Klemens Kirke de øvrige Kirker i Byen, nemlig St. Olufs, St. Nikolaj og Vor Frue foruden Kirken i Haldum. Dette hænger sammen med denne Biskops øvrige Foretagender med en fuldstændig Omorganisation af de kirkelige Forhold i Aarhus. Han havde stiftet et Domkapitel og paabegyndt Opførelsen af en prægtig St. Klemens Domkirke. Efter Tidens Skik bliver saa Byens andre Kirker incorporerede i St. Klemens, saa Sognekaldene tilfalder Kapitlet.

Man faar paa Forhaand det Indtryk, at her er alle Byens Sognekirker taget med, og man ved heller ikke senere om andre. Men her er da Kong Frodes Trefoldighedskirke bleven borte. Det vilde stride stærkt mod Tidens Skik, om den var nedlagt. Den maa have skiftet Navn — ligesom Trefoldighedskirken i Roskilde blev til St. Lucii Kirke.

Vi vil da først forsøge at finde denne gamle Hovedkirke iblandt de nævnede. Der er ikke Tvivl om, hvor vi skal lede.

St. Nikolaj Kirke.

Aarhus By strakte sig oprindelig ikke helt ud til Stranden men laa noget tilbagetrukket inde ved Aaen. Omfanget har ikke været stort. Her inde byggedes ogsaa

¹) Roskildekroniken. SRD. I. 375. J. Olriks Overs. S. 12.

Byens første Kirke, der var Bispekirke indtil Peder Vognsens Tid. Her ligger den nu saakaldte Frue Kirke, der ved Reformationstiden tilhørte Sortebrødrene. Det er tilfulde godtgjort, at denne er den gamle Nikolaj Kirke¹⁾. Og af hellig Nielses Levned²⁾ ved vi, at ved 1180 var denne Kirke Domkirke. Hoffmeyer antager, at det kun har været en midlertidig Værdighed, men dette er en overdreven Vurdering af Huitfeldts Udtryk, at »Tjenesten holdtes« i Biskop Ulkilds Trækirke ved Stranden. Der er intet som helst, der taler imod, at St. Nikolaj Kirke er Byens oprindelige Domkirke og en Efterkommer af Kong Frodes gamle Trefoldighedskirke. Den har skiftet Navn ved at en Relikvie af den hellige Nicolaus fra Myra er blevet højtidelig indført deri. Vi har foran set, at det har sine Vanskeligheder at afgøre, om denne Navneforandring er sket 1187. Gælder den Bartholinske Notits Begivenheden i Bari, ligger Vejen for saa vidt aaben for alle A. D. Jørgensens Formodninger: at Helgenlevningen er hentet 1198 af Erik Ejegod i Bari, at Nikolajkirken i Aarhus er et af de »fem lyse Mønstre af Sten«, som Kongen skal have bygget, og at dette Kongeforetagende er det samme som Kirkebygningen 1102 under Biskop Ulkild³⁾. Dette synes mig dog lovlig raskt. For det første siges det ret bestemt, at det var i Slangerup, Kongen anbragte de erhvervede Relikvier. Og dernæst, skal man overhovedet regne med Huitfeldts Notits, maa man dog vel antage, at han ikke uden videre har til-digtet, at det var en Trækirke ved Stranden, der byggedes.

Men i al Fald maa en Relikvie engang være erhvervet og have givet Anledning til Navneskiftet. Det vil være naturligt at tænke sig det ved en stor Ombygning af Kirken. En saadan kan være sket efter Brand. Ifølge Adam af Bremen brændte Kirken 1065. Det kan ogsaa være sket ved at en mindre Kirke blev afløst af en større, hvad enten

¹⁾ Kjer 679. ²⁾ Olriks Overs. S. 300.

³⁾ A. D. Jørgensen 811.

det nu var af Træ eller af Sten. Kjer vil ikke gaa ind paa A. D. Jørgensens Antagelse, at den omkring 1190 var af Sten, idet det i Pavebrevet 1197 hedder, at Kathedralkirken i Biskop Peder Vognsens Forgængeres Tid var af Træ¹). Dette er dog utvivlsomt kun en mindre nøjagtig Udtryksmaade, som den pavelige Skriver har faaet i Pennen, fordi det ikke var gaaet op for ham, at den trængende Træ-Domkirke i Aarhus ikke har været Domkirke saa længe. Thi der maa menes Klemenskirken. Angaaende Nikolaj Stenkirkes Alder har vi ingen anden Kilde at adspørge end selve Murværket. Og det fortæller os, at Kirken i tidlig Tid har været af Sten. I Hovedskibets nordre Mur sidder endnu i 5—6 Alens Højde et Stykke af den oprindelige Stenkirke med den gamle nordre Indgangsdør. Materialet er utilhugne Kampesten og Kalktuf. Kirken har været som flere af Omegnens Landsbykirker, med et Skib af omtrent samme Udstrækning som det nuværende Hovedskib, og der er Mulighed for betydelig Ælde²).

Da den gamle Biskop Svend var død 1191, kom der en reformerelysten og byggelysten Biskop af Absalons Slægt, den nævnte Peder Vognsen. Og imidlertid var det lille St. Klemens Kapel ude paa Strandbakken blevet et søgt Valfartssted, hvor Rigdomme strømmede ind, og hvor der tegnede til at kunne blive Helligdom for en berømt Helgen af Kongehuset. Han beslutter da, at der skal det nye kirkelige Centrum være om en ny og prægtig Domkirke. Det er ikke noget uhørt. Paa samme Maade havde i Odense St. Albani Kirke maattet vige for St. Knuds og i Ribe vel St. Peders for Vor Frues.

1203 blev den forrige Domkirke da gjort til Anneks af den nye. Endnu senere, men dog før 1246, er den bleven skænket til Dominikanerne, der op ad den byggede deres Kloster og i høj Grad ombyggede selve Kirken. Først synes de at have bygget et nyt Kor og derpaa senere at

¹) Kjer 675. SRD. VI. 387. ²) Lorenzen 10—11.

have fornyet og anseiggjort Skibet (Lorenzen). Den synes derefter ikke mere at have haft Sogn, thi i Ulrik Stygges nye Fordeling af Kapitelsgodset 1427 nævnes den ikke. 1558 hedder det i Overensstemmelse hermed, at der »af gammel Tid« var tre Kannikedomme til tre Sognepræsters Underholdning: Sakristi Præbende for Domkirken, St. Olai Præbende og Vor Frue Præbende for de to andre¹). Og jeg ved ikke af, at der paa anden Maade findes Spor af noget fjerde Sogn.

St. Klemens Kirke.

I Hellig Nielses Levned hedder det (Olrik, 299), at han »valgte sit Gravsted i Trækapellet ved Havet, det Kapel, som Biskop Peder senere med Hr. Pave Innocentius (skal være Cælestinus) III's Tilladelse gjorde til Domkirke og indviede til den hellige Klemens's Ære«. Det blev denne Omstændighed, der pludselig gjorde det uanselige Kapel til en berømt Helligdom. Hidtil havde det vistnok kun været et Skipperkapel og ikke nogen Sognekirke. Skriftets Ordlyd lader det staa uafgjort, om Kapellet havde været indviet til samme Helgen som den senere Domkirke. Men det er der dog ingen Tvivl om. Kapellet paa Strandbakken var helt naturligt indviet til de søfarendes Helgen. Der var endnu en Kirke paa Strandbakken, St. Olufs, saa det er ikke saa sikkert, naar Huitfeld gør St. Klemens Kapel til eet med den Kirke, som byggedes under Biskop Ulkild, og som vel snarere var en rigtig Sognekirke. Men vi veed jo ikke, hvad Huitfeld har haft for sig.

Peder Vognsen tiltraadte sit Embede 1192 og har aabenbart snart dannet sig sine Planer. 1195 skænker han sine Bøger til de fremtidige Præster ved St. Klemens Kirke og 1197 skaffer han pavelig Aflad til at bygge Kirken op af Sten som Domkirke²). Ved denne sidste Lejlig-

¹) SRD. VI. 469. Rørdam: Kirkelove I. 539.

²) SRD. VI. 405. 387.

hed tales der i al Almindelighed om Domkirken, og dermed maa menes Klemenskirken, saa den maa vel alt formelt være gjort til Bispekirke forinden. Under samme Dato fik han Pavens Stadfæstelse paa de 6 første Præbender i Domkapitlet, som han havde stiftet af stedligt Kirkegods og af sit eget rige Gods. Det er vel iøvrigt det samme, som faar sit endelige Udtryk i det før nævnte Stiftelsesdokument af 1203.

Hoffmeyer tænker sig, at Kirken ogsaa i Fortiden har været Domkirke og kun en Tid har været berøvet denne Værdighed. Der er ingen Grund til at tænke sig noget saadant om dette »capellula«. Baade Hoffmeyer og Fenger mener, at Domherrerne skulde have været mod Hellig Niels, hvilket skulde være Grunden til, at Kirken fik St. Klemens's Navn, ligesom det skulde være noget fra deres Side tilstræbt, at Valfarterne tog af. Intet kan være mere fejlagtigt. Domkirkeværdighedens Overdragelse til denne Kirke skyldtes Forventningen om at kunne huse en dansk undergørende Helgen af Kongehuset i den. Og intet stemmede mere med Kannikernes Interesse, end om Valfarterne kunde holdes vedlige. Det opbevarede »Levned« er da ogsaa simpelt hen sammensat af Arbejder, der skulde bevirke hans Kanonisation. Men han blev ikke kanoniseret, og derfor kunde den stolte Stenkirke ikke indvies til ham.

Fenger har udkastet den Tanke, at som Kor skulde oprindeligt have staaet en gammel Stenkirke, hvis Kvadre skulde gaa igen i det nuværende Kors mange spredte Kvadre. Men Efterretningen om, at den var af Træ, staa saa udtrykkelig i den ældste Del af Nielses Levned (Olrik 299. 300). Denne Del maa være skrevet, medens Ombygningen endnu var i friskt Minde. For nogle spredte Granitkvadre af ukendt Oprindelse kan man ikke kassere denne Efterretning, især da man saa ogsaa skal tænke sig Pavebullen gælde Nikolajkirken to Aar efter, at der er tydelige Spor af, at Biskop Peder havde Planer med Klemenskirken.

St. Olufs Kirke.

Denne nævnes 1203 og var en Sognekirke indviet til Norges Kongehelgen. De højtidelige Olufsmesser maa have været meget søgte og har endnu deres Eftervirkning i det store »Olufs Marked«. Ved Præbendefordelingen 1427 er Kirken Grundlaget for det niende Præbende¹⁾.

Ved Middelalderens Slutning var Kirken forfalden, og efter Reformationen ansaas den for overflødig. 1548 skal Kirken være falden sammen af Ælde paa Fastelavn's Søndag. 1558 brugtes St. Olai Præbende til at lønne to Kapellaner ved Domkirken med. Kirkegaarden brugtes endnu ind i det 19. Aarhundrede, og paa Grund af Pontoppidans Misforstaaelse troede man længe, at det var her, Prins Niels først blev begravet. Forholdet med det meget omtalte Kors er opløst af Hoffmeyer.

Vor Frue Kirke.

Ogsaa denne annekteredes 1203 til Domkirken og er altsaa ældre. Den laa paa Brobjerg sønden for Aaen.

Denne Kirkes senere Historie er meget dunkel. I Ulrik Stygges Fordeling af Kapitelgodset 1427 anføres den som ottende Præbende, hvortil ogsaa Hundslund Kirke hørte²⁾. Og 1542 faar M. Thomas Riber, Besidder af Vor Frue Præbende, Elev og Hjortshøj Sognekirker i Erstatning for Vor Frue Kirke, som han oplod til Underholdning for Sognepræsten og Prædikanter sammesteds³⁾. 1558 skal Sognepræsten til Vor Frue Kirke have Vor Frue Præbende⁴⁾.

Man faar altsaa det bestemte Indtryk, at den Middelalderen ud bestaar som Sognekirke med sin Præst, der i det mindste har Rettighederne og Indtægterne.

Alligevel antager man, at Kirken i Middelalderens senere Tid var bleven Klosterkirke for Karmeliternes Marie-

¹⁾ SRD. VI., 469.

²⁾ SRD. VI., 469. ³⁾ Rørdam: Kirkelove I. 209. ⁴⁾ Smst. 539.

kloster paa Brobjerg. I dette Kloster trykkedes 1498 en nu tabt St. Jørgens Historie, hvori det hedder:

„Den salige Jørgen paa Brobjerg, en Bakke i den berømlige Stad Aarhus, drog først ind i et snævert Kapel. Men omsider, efter en god Tids Forløb, saa drog efter Guds Tilskikkelse samme salige Jørgen til sig alle Jomfruers Jomfru, som han over al Maade elskede, Frelserens Moder, for at hun med ham fremtidig skulde staa i et prægtigt og helligt Hus, sammen med de hellige Martyrer Hellig Knud Konge og Hellig Knud Hertug, udmærkede Fædre og Patroner ikke blot for nævnte hellige Konvent men for hele Danmarks Rige, hvor der nu er et meget skønt Tempel, hvori samme højlovede Jomfrus Brødre af Karmeliterordenen bor, som Dage og Nætter i Hymner og Sange priser Frelserens store Gerninger«¹⁾.

Dette er selvfølgelig en poetisk formet Fortælling om Kirkebygning og Alterstiftelse paa Brobjerg. Den forstaaes i Almindelighed saaledes, »at Hellig Jørgensklostrets Karmeliter af Kapitlet har faaet Tilladelse til at benytte den gamle Vor Frue Kirke« (Hoffmeyer). Maaske. Det kunde ogsaa betyde, at Klosteret var begyndt med et lille snævert Kapel, viet til St. Jørgen, men saa havde faaet en større Kirke bygget og nu tillige havde Altere for Vor Frue, Knud Konge og Knud Hertug.

I saa Fald bliver der to Frue Kirker paa Brobjerg, en Sognekirke og en Klosterkirke. Har Klosteret haft Sognekirken, saa har det været paa den mærkelige Maade, at Munkene kun forrettede Vikartjeneste, medens den lovlige Sognepræst sad som Medlem af Kapitlet. Dette ser lidet sandsynligt ud.

I al Fald bliver for meget sat sammen, naar Hoffmeyer ogsaa gør St. Jørgensgaarden til eet med Karmeliterklosteret og Sognekirken.

Snart efter Reformationen maa Frue Kirke være bleven opgivet. Den har vel været en lille upraktisk Bygning

¹⁾ Bruun: Medd. fra det St. kgl. Bibl. I. 79.

af den gamle Landsbykirketype. Sortebrødrenes store Prædikenkirke var meget bedre, og den har man faaet. Men Sognet hed Vor Frue Sogn, medens Klosterkirken vel aldrig i daglig Tale kaldtes St. Nikolaj men kun Sortebrøderkirken. Saaledes flyttede vor Frues Navn da til den fordums Nikolaj Domkirke.

Mere kan vistnok ikke siges med det Stof, der er offentliggjort. Men man skulde tro, at der af Regnskaber, Skattelister o. lign. kunde fremdrages saa meget, at der kan gives bedre Besked en Gang.

